

21.67x28.57	1/3	עמוד 44	הארץ - מוסף הארץ	20/04/2018	63187504-4
בנימין זאב הרצל - בהקשר לצינון - 80790					

מבקשי מקלט מחוץ ללשכת ההגירה בבני ברק, בשבוע שעבר. אדם ללא הקשר הוא בקושי אדם צילום: חוטי מילרוד

ח"לפיכך נברא" ועד "לפיכך נתכנסנו"

הקמת מדינת ישראל הגשימה עבור היהודים את הרעיון הגדול שהם העניקו לעולם: צלם אלוהים. תהיה זו אירוניה היסטורית אומללה אם דווקא במדינתם הם יתכחשו לזכויות האדם של זולתם

תומר פרסיקו

העתיקה, נתפסה בראשיתה כדמיון פיזי בין האל לאדם, אולם היא הפכה לימים לסגולות הפנימיות שמכוננות את מה שעבורנו היא הישות האנושית, הפרסונה, הסובייקט המודע לעצמו. מתוך שסגולות אלה נחשבו כמתת אלוהים, נולד החיוב להגן עליהן. מקורן ההיסטורי של זכויות האדם נתון בפולמוס מסופי. ניתן לומר, ללא הגזמה, שמאות ספרים

התנאים שבהם יכולות להתממש ההגנות האפקטיביות על אותם מישורים אנושיים שמכוננים את צלם אלוהים שכנו, אותם ממדים שאנחנו מכנים "זכויות אדם". אין חדש בקביעה שיש קשר מהותי בין האידיאל המודרני של זכויות אדם ובין האמונה הקדמונית בדבר המהות המשותפת לאדם ולא ללוהים. אמונה זו, שהתפתחה במסורת העברית

הקמת מדינת ישראל החזירה את צלם אלוהים לבניו של העם שהוריש אותו לעולם. יותר מכל דבר אחר, את זה עלינו לחגוג ביום העצמאות. הרבה מעבר לחזרה אל הארץ שעליה צעדו האבות ושעליה שלט דוד המלך, עצמאותו של העם היהודי פירושה שיבה לעקרון צלם אלוהים, והפך עם תוך מימוש בפועל. שכן הקמת מדינה ריבונית לעם היהודי יצרה, לראשונה בהיסטוריה, את

19.83x26.72	2/3	עמוד 45	הארץ - מוסף הארץ	20/04/2018	63187505-5
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציורו - 80790					

איגוד רצוני של פרטים

יש לומר בצער, שלבני המאיה או לאצטקים זה לא עזר. המלומדים הקתולים ועקו, והקונקיסטדור רים שחטו. ההכרה בזכויותיהם גם לא סייעה לבני הקיובה, לאונידה, לאונדנגה, לגאויופה, לפקוט, להיווי, לומפונג, ללנבה, להופי, לונגי, ליאקי, לפיזאו, ליומה, לנאוואחו, לאלגונקוויאן, לאפאצי, לנטוקה, לטינגיט או לבני הצינוק ולעוד כ-150 עמים ותרבויות שמילאו את אמריקה הצפונית והדרומית. את שרידיהם ניתן למצוא בשמורות שארצות הברית העניקה לניצוליהם ובאמנות ניאורילידיית שמוצעת למכירה במלכודות התיירים בדרום אמריקה. זכויות אדם, מתברר, לא מגינות על עצמן. יש צורך בלא מעט כוח כדי להפוך אותן מרעיון יפה למציאות פוליטית.

הכוח הזה, כפי שהתגלה בסוף המאה ה-18, נמצי ברפובליקה. התפתחות הרפובליקה, ואחריה מדינת הלאום, היא כמובן תהליך אדיר ממדים, אולם לענייננו חשוב היבט אחד מתוכו, והוא רעיון "האמנה החברתית". רעיון זה, שגרסאות שלו ניתן למצוא כבר בעולם ההלניסטי, התגבש במאה ה-17 כצורה של ביקורת פוליטית. כאשר ביקשו הוגים שונים באותה עת להעריך את מצב החברה בזמנם (ואף לנסות לארגנה מחדש), בדרך כלל מתוך מאמץ לשים סוף למלחמות הדת האיומות שקרעו את אירופה, הם היו זקוקים לדרך חדשה להבין את ייסודה של החברה. ברצונם להימנע מלחזור על הסברים תיאולוגיים, פיתחו הוגים שונים מיתוס גנאלוגי אלטרנטיבי, שעל פיו קהילות נוצרו מהסכמה וולונטרית בין פרטים. פרטים אלה, נטולי הקשר חברתי, התאגדו יחד כדי להגן על עצמם מהמצב הטבעי האכזרי שבו כל

כאילו קיים עולם מלא (המילה "מישראל" נוספה מאוחר יותר). לפנינו אפוא הרעיון שבאופן מהותי לא רק שכל בני האדם שווים, אלא שלכל אחד ואחד מהם ערך סגולי ייחודי. כל אדם הוא צלם אלוהים, והוא מגלם ומנכיח את דמותו של האל באופן מיוחד וחד פעמי.

עם הזמן, ה"צלם" הייחודי שלנו הופך למה שמכונה אותנו כסובייקטים: תבונתנו ויכולתנו לבחור. כבר במאה הראשונה לספירה קבע פילון האלכסנדרוני שצלם אלוהים הוא ה"שכל", מנהיגה של הנפש, ופרשנות זו מאומצת ומודגשת בעולם הנוצרי (למשל אצל אוגוסטינוס). עד המאה ה-12 היא הולכת ונפוצה בכנסייה. באותה תקופה גם הרמב"ם קובע שצלם אלוהים הוא ההשגה השכלית, ובמאה ה-13 תומס אקווינס, התיאלוג הדגול, עומד מאחורי תפיסה זו. ההשקפה המתגבשת היא שהאידיאל האנושי, חיי האדם הראויים, קשורים באופן יסודי בתבונתו של האדם ובבחירתו החופשית, אשר הוענקו לו כמובן על ידי האל.

במקביל מתעורר שיח על המשמעויות הפוליטיות של האמת התיאלוגית הזאת. משפטנים של הכנסייה קובעים כי צלם אלוהים הוא "החוק הטבעי", השקול ליכולת התבוננית לבחור בחירה מוסרית חופשית. מושג ה"זכות" עובר מעיגונו הפרטי לעיגונו בפרט. החוק מובן כמגן על זכויות הפרט הקיימות לכתחילה, ולא כמעניק לאדם את זכויותיו. ומפני שכולנו נושאים את אותו צלם אלוהים, על החוק להגן על כולנו באופן שווה. צלם אלוהים הופך אפוא לביטוי מהותי ואוניברסלי של אנושיות, "חוק טבעי", שווינו, של סובייקטיביות המחזיקה מרחב פנימי חופשי, אוטונומי וכאי להגנה.

נכתבו סביב השאלה. יש הסבורים שהרעיון חב את לידתו לתומס הובס; אחרים למשפטן ההולנדי הוגו גרוטיוס; ואחרים לפילוסופיה הנומינליסטית של וויליאם מאוקאם. לפעמים יקבע שתפיסות מודרניות של זכויות אדם נולדו מתוך פילוסופיה אתאיסטית (הובס) ועל כן מהוות שבירה של המסורת הדתית שבאה לפנייהן (כך למשל גרס ליאו שטראוס, שמצא בכך חיסרון). פעמים אחרות נמצאת ראייה להמשכיות ולא לשבירה בין המסורת הדתית ובין רעיון זכויות האדם (למשל אצל ההוגה הקתולי ז'אק מריטיין, שגם לקח חלק בניסוח הצהרת זכויות האדם של הא"ם). בריאן טירני (Tierney), היסטוריון של ימי הביניים ומומחה לחוק כנסייתי, הראה באופן משכנע שהנקודה המכרעת בהתפתחותו של הרעיון הגיעה כבר במאה ה-12, וזאת מתוך דיונים של מלומדים קתולים.

לא חסר דיבור על זכויות גם קודם. בני אדם בהחלט התעקשו וזכויותיהם יכובדו, אולם היו אלה זכויות שונות, ולא שוות. לכל מעמד, עדה, דת ותפקיד היו זכויות משלהם. כאשר נחתמה המגנה כרטה ב-1215 היא הבטיחה להגן על זכויות האצרות, לה, הכנסייה, הסוחרים, האנגלים החופשיים ואף הצמיתים – אולם לכל קבוצה כזאת היו זכויות משלה. גם הרמב"ם, ביושבו במצרים, קבע מעט לפני כן ש"צדק הוא לספק לכל מי שיש לו זכות את מה שמגיע לו" (מורה נבוכים ג, נ"ג, תרגום: מיכאל שורץ), אלא שלא מדובר על זכויות מהותיות שמשותפות לכל אדם באשר הוא אדם. שורשי הרעיון הזה, אשר עתיד, מאות שנים לאחר מכן, לשנות את תפיסת האדם את עצמו ואת החברה שבה הוא חי, נעוצים ברעיון צלם אלוהים העב"ר, שמאומץ ומתפתח בלמדנות הנוצרית.

החוק הטבעי

היסודות המהפכניים של עקרונות צלם אלוהים מנוסחים במסכת סנהדרין שבמשנה:

"לפיכך נברא אדם יחיד, ללמדך שכל המאבד נפש אחת, מעלה עליו הכתוב כאילו איבד עולם מלא; וכל המקיים נפש אחת, מעלה עליו הכתוב כאילו קיים עולם מלא. ומפני שלום הבריות, שלא יאמר אדם לחברו, אבא גדול מאביך. ושלא יהיו מינין אומרים, הרבה רשויות בשמים. ולהגיד גדולתו של הקדוש ברוך הוא, שאדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד, וכולן דומין זה לזה, ומלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא טבע כל האדם בחותמו של אדם הראשון, ואין אחד מהם דומה לחברו. לפיכך כל אחד ואחד חייב לומר, בשבילי נברא העולם".

"אדם", האדם הראשון, נברא יחיד כדי ללמדנו שהאדם, כל אדם, הוא עולם ומלואו. כפי שאדם הראשון היה נור הבריאה ויחיד בעולם, כך כל אדם נחשב לשיא חד פעמי של ההוויה. ועוד: כולנו צאצאיו של אדם, ולכן כולנו שווים. אין לאיש "אבא" גדול משל זולתו, ואין "הרבה רשויות", כלומר אלים שונים שבראו גזעיהם שונים, ולכן נבדלים בערכם. האנושות היא אחת, ובניה שווים. והנה, למרות שבני האדם שווים, הם לא זהים. "אין אחד מהם דומה לחברו". כל אדם אינו רק יחיד בעולמו, אלא גם ייחודי. כאשר מלך טובע מטבעות ועליהם דמותו, כל המטבעות דומים זה לזה וכל דמויותיהם דומות לו. אולם כאשר מלך מלכי המלכים יצר את האדם הוא יצר גיוון. כל אדם הוא מיוחד. מכאן שכל המאבד נפש אחת כאילו איבד עולם מלא, וכל המקיים נפש אחת

דווקא כשהאדם הופך לאותו יצור אבסטרקטי, חסר הקשר, פרטי, יחיד ועצמאי – "אזרח העולם" – צלם אלוהים שבו, באופן מפתיע, לא מתבלט עוד יותר, אלא דווקא דוהה. הוא הופך לחרק, מיטלטל בין כוחות גדולים ממנו בהרבה, והפעם כאלה שאין לו איתם ברית כלשהי

דאלים גבר (תומס הובס) או כדי לכונן שלטון מר" כזו שיגן על זכויותיהם וימשול בצורה שלא תפגע בהן (ג'ון לוק). יש לשים לב שבכל מקרה מדובר בסיפור בראשית של חברה התואם את התפיסה של האדם כאינדיבידואל שמחונן בתבונה ובבחירה חופשית. אין כאן הסבר שעל פיו, למשל, הגבר החזק ביותר פשוט כופה על השאר את שלטונו, אלא תיאור של איגוד רצוני של פרטים, המסכימים ביניהם על הסדר תבונה. החברה, על פי תפיסה זו, אינה אלא אוסף של בני אדם המסכימים להתכנס יחד. כל בן אדם מבטא את תבונתו ובחירתו – כלומר את צלם אלוהים שבו.

כפי שכתב תומס הובס בפסקה הראשונה של ספרו "לוייתן": "המדינה אינה אלא אדם מלאכותי, שאמנם גדול הוא בקומתו ובעוצמתו מן האדם הטבעי אשר להגנתו ולהצלתו נועד, ואשר בו הריבונות היא נשמה מלאכותית... ההסכמים והבריתות שעל ידיהם נעשו בתחילה חלקי הגוף הפוליטי הזה, ועל ידיהם צורפו ונתחברו, דומים הם לאותו

מרגע שצלם אלוהים נקשר בחוק טבעי הוא הפך לכלי משפטי ופוליטי. במאה ה-13, לא הרבה אחרי מסעות הצלב האכזריים נגד האלבינגונים (שלא חסו על היהודים), הכריז האפיפיור אינו קנטיוס הרביעי כי אין לכנסייה אפשרות להפקיע את רכושם או את כושר שיפוטם של כופרים, מפני שגם הם יצורים תבוניים ובעלי בחירה. יש להם "זכות" לרכוש ולממשל עצמי. במאה ה-16 התעררו פולמוסים על זכויותיהם של פגאנים, כאשר תיאולוגים ומצביאים ספרדים צריכים היו לקבוע אם הילידים שפגשו ביבשת אמריקה זכאים גם הם להגנה על זכויותיהם. ברטולומה דה לאס קאסא, מלומד קתולי שהפך לרפורמטור חברתי, קבע אז כי "כל עמי העולם הם בני אדם, וישנה רק הגדרה אחת לכל האנושות ולכל אדם בנפרד, והיא שהם תבוניים". משום כך אי אפשר לשעבד את ילידי אמריקה, גם לא לגנוול את רכושם ובוודאי לא לזרוע בהם הרג המוני. בתור בני אדם הנושאים את צלם אלוהים יש להם זכויות טבעיות, זכויות אדם.

19.68x26.41	3/3	עמוד 46	הארץ - מוסף הארץ	20/04/2018	63187506-6
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונות - 80790					

שחוקותיהן היו מבוססות עליהן – למן הרגע שבו הופיעו בני אדם אשר שוב לא היו אורחים של מדינה ריבונית כלשהי (שם). אנשים אלה הם כמוכר הפליטים. ארנדט, שכותבת שנים מעטות לאחר מלחמת העולם השנייה, ערה באופן וזועתי לאמת הפשוטה הבאה: אדם שברח או גורש ממדינתו הוא אדם שאיבד את זכויות האדם שלו. אולי לא מטא-פיזית, אבל בכל מובן מעשי. רק המסגרת הלאומית מסוגלת לשמור על זכויות האדם שלנו. להפוך את הרעיון למציאות, את ההלכה למעשה.

אין פשוט מלראות זאת מול עינינו כיום בסוריה המפורקת או בפניהם של מבקשי המקלט האפריקאים בדרום תל אביב. דווקא כשהאדם הופך לאותו יצור אבסטרקטי, חסר הקשר, פרטי, יחיד ועצמאי – "אזרח העולם" – צלם אלוהים שבו, באופן מפתיע, לא מתבלט עוד יותר, אלא דווקא דוהה. הוא הופך לחרק, מיטלטל בין כוחות גדולים ממנו בהרבה, והפך עם כאלה שאין לו איתם ברית כלשהי. "חסרי הזכויות סבלו", כותבת ארנדט, מ"אובדן ההגנה הממשלתית, ופירוש הדבר היה לא רק אובדן של מעמד משפטי בארצם-שלהם אלא בכל הארצות... העולם לא מצא שום דבר קדוש בעירום האבסטרקטי של היות אדם". האדם המאבד את הגנת ממשלתו מאבד את מקומו בעולם. הוא כניצול על קרש צף בים הסוער: הגורל העיוור יכתוב את עתידו.

אדם ללא הקשר הוא בקושי אדם. צלם אלוהים מאיים לסור ממנו. בה במידה, הבניין הלאומי הרי הוא גם הצלתו של האדם והצלתו של זכויות האדם – והרי זה היה, כאמור לעיל, ביסודו של רעיון "האמנה החברתית". ארנדט מזכירה בהקשר זה את הקמ"תה של מדינת ישראל: "לא זו בלבד שאובדן זכויות לאומיות בכל צורתו כרוך באובדן של זכויות האדם; שיקומן של זכויות האדם, כפי שמוכיחה הדוגמה בת הזמן הזה של מדינת ישראל, הושג עד כה רק באמצעות תיקונן של זכויות הלאום, או כינוןן". מדינת ישראל הצליחה לשקם את זכויות האדם של היהודים, שנרמסו עד אבק לפני שהוקמה. רק כאזרחים חזרו היהודים להיות בני אדם.

מדינת ישראל, אם כן, העניקה את צלם אלוהים במלוא משמעותו לבני העם שהוריש אותו לעולם. מדינת היהודים השיבה לבניה את מה שנתנו לא-נשואות אלפי שנים לפני כן. זאת משמעותה העמוקה של הצינונות, ואולי המשמעות הנסתרת של אמירתו של הרצל כי "הצינונות היא שיבה אל היהדות עוד לפני שהיא שיבה לארץ-ישראל". מדינת ישראל משקמת ומאפשרת ביטוי מלא לצלם אלוהים של היהודים. יותר מאשר החזרה לקבר רי אבות או לאתרים מקודשים, השלמת המעגל הזה היא הראייה ביותר להיחגג בשנת 70 למדינה. אלא שהיא לא תיחגג, וכולנו מבינים מדוע.

שכן בשונה מהשליטה באתרים קדושים או בשטחים ואדמות, עקרון צלם אלוהים לא רק מחמיא לנו אלא גם מצווה עלינו. דורש מאיתנו. היחס לזכר, לת, היחס לפליטים, היחס לפלסטינים – כל אלה נגזרים ממנו. והנה האירוניה ההיסטורית במלוא אומללותה: בניה של המסורת שהביאה לעולם את ערכו של האדם לא מושיטים יד לבני אדם חסרי ישע המתדפקים על דלתותיהם. בניו של העם ששיקים את צלם האלוהים שלו כשהקים מדינה מסרבים לאפשר לשכניהם לעשות אותו דבר, ומתעקשים להחזיק אותם תחת כיבוש צבאי, תוך התכחשות לזכויותיהם כבני אדם, כצלם אלוהים. ייתכן, יש לומר בצער, שהמימוש השלם של צלם האלוהים שלנו עדיין מתבקש.

חנה ארנדט. שיקום זכויות האדם הושג רק באמצעות זכויות הלאום: א"פ

המדינה כפי שהיוונים חששו מהמוריות (Moirai, "הגורלות"), אותן אלות שחלקו לכל אחד את גורלו, כולל רגע מותו. נדמה, אכן, שהמיתוסים המודרניים שפורצים מתוך כתיבתו של פרנץ קפקא מתארים במדויק את החרדה מהכוח העיוור של המדינה, אותו לווייתן עצום שמוסגל לשפוט אותנו, לכלוא אותנו ולהרוג אותנו כרצונו.

ועם זאת, מדויק יותר יהיה לתאר את המדינה לא כגורל ההלניסטי אלא כאל המקראי – ולא רק משום שצמחה מתוך המסורת המונותאיסטית. המדינה היא אותו אל שכרתנו איתו, כאמור, ברית. הגוף הפוליטי אמנם שופט כל הארץ, קנא ונקם, אולם ניתן גם לפנות אליו בדברים, אף בקובלנות. במדינה מתוקנת יש לאזרח קול, או לכל הפחות שוויון לפני החוק. האל החילוני שומע את מאמרינו, נזי, כלומר את אזרחיו. הוא לא מעניש אותם באופן אקראי. בזמנים טובים הוא אפילו מספק להם בתי ספר וקופות חולים. רחום וחנון הוא, רב חסד.

משמעותה העמוקה של הצינונות

האנלוגיה לאל המקראי יכולה ללמד אותנו דבר נוסף. שלא כמו האל הנוצרי, הכורת "ברית חדשה" עם כל אדם ואדם ברחבי העולם, אלוהי אברהם כרת ברית עם עם מסוים. הברית שלו מכוונת אומה, והחוקים שהוא מצווה עליה הם חוקי ממלכתה.

צו "יהי" או לאותו 'נעשה אדם' כדבר אלוהים בכריאה" (הוצאת שלם, תרגום: אהרן אמיר) האדם הוא יצור מלאכותי שיצר האל. המדינה היא יצור מלאכותי שיצר האדם. האדם נברא בצלם אלוהים. המדינה נבראה בצלם האדם. הובס מנתק אמנם את המדינה מהציווי האלוהי ("ה'יהי" כאן הוא אנשי לחלוטין), אולם מכונן אותה באופן אנלוגי לו, ועל בסיס הסגולה האנושית הייחודית לבחירה תבונית, שהוענקה לו על ידי האל. ה"לווייתן" של הובס הוא אל חומרי, וכמו הברית עם אלוהי אברהם יצחק ויעקב, גם איתו מתקיימת ברית. ברית זו היא אותה "אמנה חברתית".

על פי תפיסה זו הרפובליקה קמה מתוך כוונה להגן על זכויות האדם של חבריה וכאמצעי לעשות כן. "כדי להבטיח זכויות אלה", מסבירה הכרות העצמאות האמריקאית, "מוקמות ממשלות בקרב בני האדם". מובן שמעולם לא התקיימו אותם בני אדם אבסטרקטים, חסרי הקשר, שכשנמאס להם לחיות בחדר הם בחרו והסכימו לכאורה, באופן תבוני, להקים קהילה. אותו דגש על תבונה ובחירה אינו אלא התרגום לשפת ההגות המדינית של הרעיון התיאולוגי שהורישה המסורת היהודית לעולם: צלם אלוהים. ולא רק תרגום, אלא גם חילון. כפי שכתבה חנה ארנדט, "מכיוון שהאנושות, מאז המהפכה הצרפתית, נתפסה כדמות משפחת האומות, התברר בהדרגה כמוכרן מאליו שהעם, ולא האדם היחיד, הנו דמות האדם" ("יסודות השטליט" ריות", הוצאת הקיבוץ המאוחד. תרגום: עידית זר-טל). העם הופך לדמות, כלומר לצלם האדם. והרי מהעם, כלומר ממדינת הלאום, האדם גם מקבל את זכויותיו בפועל, כלומר את ההגנה עליהן, את ההגנה על צלמו. המעגל הושלם.

הגורל של ימינו

בהדרגה, נשכח מקורן המטאפיזי של הזכויות. בהכרות העצמאות של ארצות הברית עוד מסופר לנו שבני האדם "קייבלו, מאת בוראם, זכויות מסוימות, בלתי ניתנות לשליחה". בהצהרת זכויות האדם והאזרח של צרפת (1789) אלוהים כבר אינו מוזכר, אם כי הזכויות הן "קדושות". בהכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם של האו"ם (1948) גם זה לא קיים. אותו "לווייתן" הופך עד מהרה לא-זוהר מעשה אנושי. האלוהות הטרנסצנדנטית, שקדמה לאדם, נשכחת, אם לא מוכחשת. המדינה היא מושא הסגידה שלנו – ומקור חרדותינו.

בשונה מהשליטה באתרים קדושים או בשטחים ואדמות, עקרון צלם אלוהים לא רק מחמיא לנו אלא גם מצווה עלינו ודורש מאיתנו. היחס לזולת, היחס לפליטים, היחס לפלסטינים – כל אלה נגזרים ממנו

זכויות אדם, הגם שנוגדו מתוך הפרשנות הנוצרית לרעיון 'צלם אלוהים', מתוך תפיסת האדם כיצור מופשט, אינדיבידואלי ואוניברסלי, נשמרות רק בתוך מערכת פרטיקולרית, כלומר בתוך מדינת לאום מסוימת. נחזור לחנה ארנדט ב"יסודות הטוט" ליטריות. "זכויות האדם" היא קובעת, "שהוגדרו כאלה שאינן פקיעות, הוכיחו את עצמן דווקא ככאלה שאינן ניתנות לאכיפה – גם בארצות

ב-1808, כשנפגש נפוליאון עם גתה בארפורט (גרמניה של היום, או בשליטת האימפריה הצרפתית), הוא התלונן בפניו על התיאטרון הצרפתי: "למה הם עוסקים בגורל? הגורל של ימינו הוא פוליטיקה!" הפילוסוף של המוסר, ברנרד ויליאמס, מצביע על כך שנפוליאון עמד על נקודה מעניינת: המדינה המורדרנית ממלאת אצלנו את התפקיד שמילא הגורל בעולם ההלניסטי. אנחנו חוששים מהכוח העיוור של